

Koncept sociálního vyloučení jako vstupní paradigma Zprávy o stavu sociálně vyloučených¹

Úvod

Argumentační opora, proč upřednostnit koncept sociálního vyloučení před primárním sběrem etnických dat, sestává ze tří autonomních pilířů: sociální vyloučení využívá procesu ve směru od posílení práv jedinců k posílení práv kolektivit (1), sociální vyloučení lze zkoumat dlouhodobě a na vědeckém základě a odtud pak vytvářet veřejné politiky a implementovat je účinně v praxi (2), nástroje řešení sociálního vyloučení jsou založeny na rovném přístupu ke všem jedincům s menším rizikem generačně předávaných předsudků vůči příslušníkům menšin (3).

1. Sociální vyloučení vs. sčítání Romů majoritou (individuální vs. kolektivní pojetí)

Koncept sociálního vyloučení (v extenzivním pojetí²) pracuje v rámci analýzy prostředí s faktorem (ne)možnosti jedinců participovat na kultuře dané společnosti, a uplatňovat tak svá ekonomická, sociální a občanská práva (Marshall 1963). Schopnost jedinců účastnit se plnohodnotně na životě liberální a sociálně vnímavé společnosti je přitom zásadní a automaticky zastřešuje celou škálu sociálních problémů a nerovností, resp. jejich kombinací (chudoba, nemoci, hendikepy, dlouhodobá nezaměstnanost, riziko ztráty bydlení či bezpřístřeší, rizikové faktory v rodinách, nerovnost ve vzdělávání, jazykové bariéry aj.) vč. etnické (národnostní) příslušnosti, která rovněž může být jednou z příčin vyloučení. Rozpor v pojetí s čistě etnickým principem, na němž je založeno specifické sčítání Romů příslušníky majority³ (tzv. připsaná etnicita), je ale v tom, že –

- a) sociální vyloučení primárně cílí na jedince a nikoli kolektivity,
- b) sociální vyloučení pracuje s přesvědčením, že posílení individuálních (občanských, ekonomických, sociálních) práv každého takto vyloučeného jedince povede v důsledku i k posílení kulturních práv dané (etnické) kolektivity, k níž se jedinec hlásí nebo je za jejího člena považován.

¹ Pojmem sociální vyloučení nechápu v tomto případě specifické oblasti (prostorově ohraničené či samostatně stojící objekty) na území obcí, nazývané sociálně vyloučené lokality, ale konkrétní situaci jedinců nedisponujících způsobností uplatňovat svá práva, jak je stručně specifikuji v čl. 1. Na druhou stranu je nepochybné, že řada z těchto jedinců obývá objekty právě v sociálně vyloučených lokalitách, takže znevýhodnění tu je daleko intenzivnější a potřeba podpory hlubší.

² Např. Mareš & Sirovátka 2008, Mareš 2006, 2000 aj., toto (multidimenzionální) pojetí ale důsledně uplatňuje i Evropská unie.

³ Metodika Úřadu vlády ČR a statistické výkaznictví MŠMT – viz příloha 1 a 2.

Opačný postup (posilování sebeuvědomění kolektivity směrem k jedincům) totiž nemusí být automaticky účinný – kolektivita může mít majoritou připsaná a garantovaná úplná práva (ve verbální i funkční rovině), přesto však může ve svém středu zahrnovat velkou řadu sociálně vyloučených jedinců, kteří svá práva v trichotomickém pojetí uplatnit nedokáží. V takovém případě daný postup selhává.

Z předchozího navíc jednoznačně vyplývá další nutná přednost konceptu sociálního vyloučení, totiž jeho sepětí s adresností (práce s konkrétním jedincem) ve srovnání s kolektivní anonymitou etnického sčítání. Příklad z praxe to ukazuje velmi názorně:

Ředitel jedné ze ZŠ vykázal dle požadavku MŠMT odhadované počty Romů. Učinil tak podle svých slov na základě „znaků, které hovořily jasně“. Na dotaz, zda jsou dotyční zároveň žáky s potřebou podpory (SVP), odpověděl, že jeden z nich ano, protože je diagnostikován jako ADHD. Na další dotaz, co má žákova potřeba podpory kvůli hyperkinetické poruše společného s možnou příslušností k menšině, dodal, že nic.

Primární a patrně jedinou příčinou žákova znevýhodnění je tak jeho zdravotní diagnóza a nikoli (možná) příslušnost k romské menšině. Ostatní žáci, řazení ředitelem školy rovněž k menšině, i navzdory tomuto faktu znevýhodnění (sociálně ani zdravotně) nejsou, a nemají tedy žádnou potřebu podpory. Provedený odhad počtu Romů a jejich formální transformace do statistického údaje tak nemá pro danou základní školu (a nepochybně ani pro ostatní) žádný praktický smysl ani v případě důsledné implementace principů inkluze ve vzdělávání.

2. Vědecký přístup vs. subjektivní odhady

Stávající přístup ke sčítání Romů je nevědecký (laický), protože bez detailu ponechává na osobním rozhodnutí každého pozorovatele vytvořit si vlastní vzorec (na základě antropologických, sociálních, kulturních znaků)⁴, jímž jednostranně kategorizuje příslušnost/nepříslušnost pozorovaného k minoritě. Takové vzorce jsou nutně nejen zavádějící (protože subjektivní), ale s vysokou mírou pravděpodobnosti i navzájem nesouladné (teoreticky můžeme získat až X různých vzorců od stejného množství X pozorovatelů). Výstupem je pak soubor neukotvených a objektivně nepoužitelných, nesrovnatelných údajů.

V rámci konceptu sociálního vyloučení lze naopak využít celou škálu exaktně shromažďovaných dat či skutečně kvalifikovaných odhadů, které lze vzájemně nejen

⁴ dtto

kombinovat, ale také podrobovat jejich validitu křížovému porovnání a replikovat je v čase. Jen namátkou lze vytknout:

- a) sčítání lidu, domů a bytů a navazující roční statistiky (etnika a cizinci/ OMJ),
- b) dávky hmotné nouze, vyplácené ÚP (příjmový aspekt),
- c) struktura dlouhodobé nezaměstnanosti a rizikové skupiny (rovný přístup na trhu práce),
- d) data a kvalifikované odhady obcí a NGO's o rozsahu sociálního vyloučení na linii bydlení – substandard – improvizované přístřeší/ bez přístřeší,
- e) analytické podklady obcí v oblasti terénní práce v sociálně vyloučených lokalitách v daném území,
- f) data z mateřských a základních škol – žáci s potřebou podpory v sociální oblasti (sociální znevýhodnění, sociálně vyloučené lokality, ohrožení rizikovými jevy, OMJ aj.) ve vztahu k rovnému přístupu ke vzdělávání,
- g) obecná data a poznatky ze školských poradenských pracovišť (PPP, SPC) o rozsahu sociálního znevýhodnění a mnohé další.

Pokud jde o bod f) odkazuji v tomto především na pojetí *sociálního znevýhodnění*, jak jej definuje **Katalog podpůrných opatření pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu zdravotního nebo sociálního znevýhodnění**⁵, zpracovaný Univerzitou Palackého a Člověkem v tísní. Katalog rovněž přináší podrobné uplatnění vědeckých metod, jak při diagnostice sociálního znevýhodnění postupovat.⁶

Ve veřejných politikách obecně platí nezpochybnitelné pravidlo, které praví, že špatná vstupní analýza vede ke špatným řešením. Pokud z etnického sčítání Romů získáváme tak subjektivní a zpětně neověřitelná data, lze jen s obtížemi věřit tomu, že z nich vycházející opatření (strategie, koncepce, konkrétní politiky) budou účinná směrem k cílové skupině a souběžně efektivní z hlediska svého financování.

3. *Rovný a férový přístup vs. implicitně obsažené předsudky*

Sociální začleňování jako jeden ze zastřešujících nástrojů k řešení vyloučení pracuje s rovným a férovým přístupem ke všem jedincům s potřebou podpory a je mnohem méně náchylné k infiltraci generačně předávanými předsudky a zautomatizované intolerance. Naopak Úřadem

⁵ Dostupné na <http://katalogpo.upol.cz/socialni-znevychodneni/uvod-6/>.

⁶ Dostupné na <http://katalogpo.upol.cz/socialni-znevychodneni/3-pedagogicka-diagnostika-zaka-ktery-potrebuje-podporu-z-duvodu-socialniho-znevychodneni/>.

vlády ČR a MŠMT doporučená metodika sčítání Romů v sobě předpojatosti vůči romské menšině implicitně obsahuje, protože nabádá sledovat zdánlivě specifické znaky a projevy jedinců, aniž dochází ke skutečnému ověření (ne) příslušnosti k dané komunitě. Pro názornost jsem požádal ředitele ZŠ, aby se mi pokusili co nejkonkrétněji popsat, jak vládní a ministerskou metodiku promítli do praxe. U některých žáků mohli příslušnost k etniku uvést na základě přímé sebeidentifikace jedince (ideální řešení, pokud už na etnickém sčítání trváme), u dalších ale příslušnost odvozovali např. podle:

- *charakteristických rysů dětí a jejich rodičů,*
- *somatotypu celé rodiny a kulturních a sociálních souvislostí,*
- *znalosti příbuzenských vazeb a každodenní práce učitelů,*
- *absence, komunitního chování, někteří zákonní zástupci se označují za Romy a další žáci jsou jejich různě vzdálení/blízcí příbuzní apod.,*
- *toho, jak se (dětí) druží a jakou mají barvu pleti.*

Je patrné, že ředitelé, výchovní poradci a učitelé jsou vládní a ministerskou metodikou jako zástupci majority nuceni přenášet do svého pozorování právě ty vnější znaky, které jsou pro hodnocení kvality člověka naprosto nepodstatné a nemající žádný automatický vztah k sociálnímu (zdravotnímu) znevýhodnění.

Závěr

Odhlédnu-li od faktu, že etnické sčítání považuji nejen za ideově pochybné, ale především za nedůstojné a nehumánní, pokusil jsem se výše uvedeným stručným textem poukázat jak na sporné stránky samotného procesu sčítání, tak na nemožnost skutečně efektivně uplatnit jeho výsledky v praxi (nastavení konkrétních politik). Soudím naopak, že aplikací správných podpůrných přístupů a prací s konkrétními jedinci (inkluze ve vzdělávání, dostupné a sociální bydlení, dostupný trh práce, aktivní prevence zadlužování a mnohé další) dokážeme v důsledku jakékoli menšiny jako celku (či jinak definované skupině potřebných) pomoci daleko účinněji. Tyto nástroje totiž obsahují začleňování (a v konečné fázi začlenění) jako svůj veřejně sdílený cíl.

Ivan Langr, náměstek primátora Liberce

langr.ivan@magistrat.liberec.cz

3/4/2017

Metodický pokyn od Úřadu vlády ČR

Připravili jsme tento metodický pokyn, abychom předcházeli případným nepochopením a nedorozuměním. Tímto metodickým pokynem chceme sjednotit postup a výklad zásadních otázek, které se sběrem dat pro účely *Zprávy o stavu romské menšiny* velmi úzce souvisí.

Konzultace s představiteli Romů a NNO

Předpokladem vzniku tohoto dokumentu je jeho projednání se zástupci občanské společnosti a s představiteli romské menšiny ORP 3 (např. v rámci pracovního orgánu romského poradce).

Proč potřebujeme mít etnická data k dispozici

Uvědomujeme si složitost a citlivost sběru dat, která mají tzv. etnický základ (etnická data). Za účelem vyhodnocení priorit Strategie integrace Romů do roku 2020 je tento sběr dat, alespoň na úrovni kvalifikovaných odhadů, nezbytný. Pouze za těchto podmínek může Vláda ČR nastavovat nová a upravovat stávající opatření namířená na podporu integrace Romů do společnosti. Získaná data pomohou zásadním způsobem k průběžnému monitorování a hodnocení dopadů implementovaných politik, aktivit či konkrétních programů.

Situace romské menšiny patří k nejnaléhavějším otázkám v české společnosti od roku 1989. Je vážnou výzvou ve sféře lidsko-právní, sociálně-ekonomické a v také rovněž v oblasti bezpečnostní. Bohužel se nepodařilo doposud dosáhnout zásadního pozitivního obratu v této oblasti. Stále přetrvávají a v některých aspektech můžeme říci, že i zesilují trendy vedoucí k marginalizaci, sociálnímu vyloučení a k územní segregaci části Romů. Romové čelí denně předsudkům, nesnášenlivosti a diskriminaci – bez ohledu na to, zda se jedná o Romy ze sociálně vyloučených lokalit, nebo o Romy v socioekonomické rovině integrované do společnosti.

Kdo je příslušník romské menšiny?

Za Roma považujeme takového jedince, který se za Roma sám považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásil, a/nebo je za Roma považován významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů.¹ Jedná se o odborný odhad pozorovatele založený na konkrétní znalosti prostředí a souvislostí. Účelem je získání neadresných (anonymních) informací o počtech osob. V žádném případě nesmí dojít k identifikaci konkrétní osoby.

Dodatek od krajského koordinátora Libereckého kraje: vyplňte pouze kapitoly žlutě zvýrazněné

¹ Jedná se o velmi rozšířenou definici, kterou používá např. MŠMT, MPSV či KVOP. Byť byla definice původně použita v *Analýze sociálně vyloučených romských lokalit*, viz http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf, domníváme se, že její charakter je univerzální a vztahuje se nejen na sociálně vyloučené Romy, ale také na Romy, kteří jsou integrováni do společnosti. Romové integrováni do společnosti by neměli být opomíjeni a měli by být zahrnuti do statistik, jelikož i oni čelí předsudkům, nesnášenlivosti a diskriminaci.

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

10.10.2016 8:25:24/600080307/77.104.244.249

DALŠÍ ÚDAJE

nezbytné pro stanovení kvalifikovaných odhadů ukazatelů vzdělávání a vzdělávací soustavy podle § 28 odst. 5 školského zákona

(Tento výstup slouží pouze pro účely potřeb školy, údaje nejsou součástí statistického výkaznictví.)

Rok	Měsíc	Resortní identifikátor práv. osoby

Kvalifikovaný odhad počtu romských dětí/žáků, předčasně ukončivších a absolventů základní školy

a	Číslo řádku	Romové celkem	v tom vzdělávání			
			podle RVP ZV	podle RVP ZV přílohy pro LMP	podle RVP ZV s upravenými výstupy z důvodu LMP	podle RVP ZŠ speciální
Přípravná třída ZŠ (dětí)	14	0	X	X	X	X
Přípravný stupeň ZŠ speciální (dětí)	15	0	X	X	X	X
Celkem v základní škole ¹⁾	21	33	33	0	0	0
ve třídách podle § 16 odst. 9 pro mentálně postižené	22	0	0	0	0	0
z toho s IVP z důvodu mentálního postižení	23	0	0	0	0	0
v 1. ročníku ZŠ	24	9	9	X	0	0
Celkem předčasné odchody žáků ZŠ ze vzdělávání ²⁾	25	0	0	0	0	0
Celkem absolventů ZŠ v předcházejícím školním roce ³⁾	26	0	0	0	0	0

Nezapočítávají se žáci vzdělávání podle § 38, § 41 a § 42 školského zákona.

¹⁾ Nezapočítávají se děti uvedené ve sloupci 1 řádku 14 a 15.

²⁾ Žáci, kteří ukončili povinnou školní docházku ve školním roce 2015/16 v nižším než 9. resp. u desetiletých vzdělávacích programů v 10. ročníku.

³⁾ Žáci, kteří ve školním roce 2015/16 úspěšně ukončili vzdělávací program a získali odpovídající stupeň vzdělání.